

المنار در آینه المیزان

تحلیل و بررسی نقدهای علامه طباطبائی (ره) بر تفسیر المنار

مسعود تاج آبادی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۳۹۲

تاج‌آبادی، مسعود، ۱۳۴۵ -
 المنار در آینه المیزان: تحلیل و بررسی نقدهای علامه طباطبائی (ره) بر تفسیر المنار / مسعود تاج‌آبادی. - قم:
 پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۲.
 چهارده، ۲۹۰ص: نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۵۰: علوم قرآنی؛ ۲۹)
 بهاء: ۷۷۰۰ ریال
 فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 کتابنامه: ص. [۲۷۹]-۲۸۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه.

۱. رضا، محمد رشید، ۱۸۶۵-۱۹۳۵م. تفسیر القرآن الکریم الشهیر بتفسیر المنار - نقد و تفسیر. ۲. طباطبائی،
 محمدحسین، ۱۲۸۱-۱۳۶۰. المیزان فی تفسیر القرآن - نقد و تفسیر. ۳. تفاسیر اهل سنت - قرن ۱۴. ۴. تفاسیر
 شیعه - قرن ۱۴. الف. رضا، محمد رشید، ۱۸۶۵-۱۹۳۵م. تفسیر القرآن الکریم الشهیر بتفسیر المنار. شرح.
 ب. طباطبائی، محمدحسین، ۱۲۸۱-۱۳۶۰. المیزان فی تفسیر القرآن. فارسی. برگزیده. شرح. ج. پژوهشگاه حوزه و
 دانشگاه. د. عنوان. ه. عنوان: تحلیل و بررسی نقدهای علامه طباطبائی (ره) بر تفسیر المنار.

۲۹۷ / ۱۷۹

BP ۹۸ / ۹۵ ۷۰۲۱۲ ۱۳۹۲

۳۱۲۸۴۰۰

شماره کتابشناسی ملی

المنار در آینه المیزان (تحلیل و بررسی نقدهای علامه طباطبائی (ره) بر تفسیر المنار)

مؤلف: مسعود تاج‌آبادی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۷۷۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۳۲۱۱۱۱۰۰ - ۰۲۵ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰

ص. پ. ۳۱۵ - ۳۷۱۸۵ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰ - ۰۲۱ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های رحمت و احسان و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع علمی برای رشته تفسیر و علوم قرآن در مقطع کارشناسی ارشد و نیز دیگر علاقه‌مندان به مطالعات قرآن پژوهی تدوین یافته است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از محقق محترم جناب حجت الاسلام والمسلمین مسعود تاج‌آبادی و همچنین ناظر علمی طرح جناب حجت الاسلام والمسلمین علی‌اکبر بابایی تشکر و قدردانی نماید. امید که این اثر برای علاقه‌مندان به مباحث قرآنی مفید واقع شود.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱	مقدمه
بخش اول: معرفی اجمالی المیزان، المنار و مؤلفان آنها / ۵	
۷	فصل اول: معرفی مؤلفان المیزان، المنار و سبک تفسیری آنها
۷	گفتار اول: معرفی مؤلفان المیزان و المنار
۷	زندگی نامه علامه طباطبائی (ره)
۸	زندگی نامه شیخ محمد عبده
۹	زندگی نامه سید محمد رشید رضا
۱۰	گفتار دوم: ویژگی ها و سبک المیزان و المنار
۱۰	المیزان
۱۰	ویژگی های المیزان
۱۱	سبک المیزان
۱۲	المنار
۱۲	تدوین المنار
۱۲	سبک تفسیری عبده
۱۴	سبک تفسیری رشید رضا
۱۶	فصل دوم: مقایسه شاخصه های کلی المنار با المیزان
۱۶	کاربرد عقل
۱۶	الف) عقل و فهم قرآن
۱۸	ب) عقل فلسفی و عقل تجربی
۲۱	ج) تأویلات عقلی المنار
۲۳	انتقاد مفسران از روش عقلی مؤلفان المنار
۲۴	جامعه نگری

۲۵	تفاوت‌های میزان و المنار
۲۷	علم‌گرایی
۳۱	کاربرد روایات
۳۱	الف) حجیت روایات
۳۲	ب) اقسام و نقش روایات تفسیری
۳۵	رویکرد روایی علامه طباطبائی(ره)

بخش دوم: نقدهای علامه طباطبائی(ره) بر المنار / ۳۷

۴۰	فصل اول: نقدهای علامه طباطبائی(ره) بر المنار در موضوع نبوت
۴۰	مقدمه
۴۰	نقد ۱: وحدت انسان‌ها پیش از بعثت پیامبران
۴۰	محور آیه و آرای مفسران
۴۱	قول اول: اجتماع انسان‌ها بر هدایت
۴۱	قول دوم: اجتماع انسان‌ها بر دین حق
۴۲	قول سوم: اجتماع انسان‌ها بر همراهی
۴۲	نقد قول سوم
۴۳	قول چهارم: اجتماع انسان‌ها بر فطریات
۴۳	دیدگاه رشید رضا: دلالت آیه بر مدنی بالطبع نه فطری انسان
۴۶	دیدگاه علامه طباطبائی(ره): بروز اختلاف اجتماعی و شأ تشیع دین
۴۸	نقد اول علامه(ره) بر المنار
۴۸	بررسی سخن علامه(ره)
۵۰	نقد دوم علامه(ره) بر المنار
۵۰	بررسی نقد علامه(ره)
۵۰	نقد سوم علامه(ره) بر المنار
۵۱	بررسی نقد علامه(ره)
۵۲	تأملی در تفسیر برگزیده علامه طباطبائی(ره) و رشید رضا
۵۴	نکته‌ها
۵۵	حاصل سخن
۵۵	نقد ۲: آیه غار
۵۵	محور آیه و آرای مفسران
۵۶	الف) مرجع ضمیر در «فَأَنزَلَ اللَّهُ سُكُوتَهُ عَلَيْهِ»
۵۷	نقد واردشده بر ارجاع ضمیر به ابوبکر
۵۹	نقد اول علامه(ره) بر سخن رشید رضا
۶۰	نقد دوم علامه(ره) بر رشید رضا

۶۱	تأملی در استدلال رشید رضا
۶۳	ب) بررسی دیدگاه رشید رضا درباره روایت حبیب بن ابی ثابت
۶۳	نقد نخست علامه(ره)
۶۴	نقد دوم علامه(ره)
۶۵	اعتراض رشید رضا بر دیدگاه رقیب
۶۶	پاسخ علامه(ره) به نقد رشید رضا
۶۷	دو نکته
۶۹	حاصل سخن
۶۹	نقد ۳: مستند اذن دادن پیامبر(ص) به منافقان در ترک جنگ تبوک
۷۰	محور آیه و آرای مفسران
۷۱	بررسی نقد رشید رضا بر زمخشری
۷۲	دیدگاه رشید رضا: تفکیک بین ذنب لغوی و اصطلاحی
۷۴	نقد علامه طباطبایی(ره) بر رشید رضا
۷۴	نقد اول
۷۶	نقد دوم
۷۸	بررسی نقد علامه(ره)
۸۰	نقد سوم
۸۱	تحلیل و بررسی استدلال رشید رضا
۸۵	حاصل سخن
۸۵	نقد ۴: مستند قضاوت‌های پیامبر(ص)
۸۵	محور آیه و آرای مفسران
۸۶	نظر رشید رضا: علم به احکام کلی
۸۶	نقد علامه طباطبایی(ره)
۸۷	روایت نخست
۸۷	روایت دوم
۸۹	حاصل سخن
۸۹	نقد ۵: موضوع اطاعت از پیامبر(ص)
۹۰	محور آیه و آرای مفسران
۹۰	دیدگاه رشید رضا: تفاوت اطاعت از خدا و اطاعت از پیامبر به لحاظ متعلق
۹۰	نقد علامه(ره) بر رشید رضا
۹۱	تحلیل و بررسی نقد علامه طباطبایی(ره)
۹۳	حاصل سخن
۹۳	نقد ۶: قصه یوسف(ع) و زلیخا
۹۳	محور آیه و آرای مفسران

۹۴	واژه هم
۹۵	واژه لولا
۹۵	روایات
۹۶	آرای مفسران
۹۸	تحلیل و بررسی نظر رشید رضا
۹۸	الف) مقصود از «وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا»
۹۹	نقد علامه طباطبائی (ره)
۹۹	ب) اعتراض رشید رضا به مفسران
۱۰۱	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۰۱	دو نکته
۱۰۲	ج) مقصود از «وَهَمَّ بِهَا»
۱۰۲	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۰۵	نقد نظر رشید رضا در آرای مفسران معاصر
۱۰۶	حاصل سخن
۱۰۷	نقد ۷: انکار شفاعت
۱۰۷	محور آیه و آرای مفسران
۱۰۸	نظر رشید رضا: تأویل آیه به نفی شفاعت
۱۰۹	الف) دلالت جمله «وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا» بر نفی تأثیرگذاری مخلوقات
۱۰۹	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۱۱	ب) دلالت آیه بر بطلان شفاعت
۱۱۲	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۱۳	ج) استشهاد رشید رضا به آیات دیگر
۱۱۴	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۱۷	حاصل سخن
۱۱۷	نقد ۸: نفی مشروعیت سوگند دادن خداوند به پیامبر (ص)
۱۱۷	محور آیه و آرای مفسران
۱۱۸	روایت ابن عباس
۱۱۸	اعتراض رشید رضا بر روایت ابن عباس
۱۱۹	الف) اعتراض رشید رضا بر اسناد روایت
۱۲۰	ب) اعتراض رشید رضا بر مضمون روایت
۱۲۰	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۲۰	مشروعیت سوگند به شخص پیامبر (ص)
۱۲۱	نقدی بر پاسخ علامه (ره)
۱۲۲	مشروعیت سوگند به حق پیامبر (ص)
۱۲۴	حاصل سخن

۱۲۴	نقد ۹: مراد از نزول فضل خدا در جنگ بدر
۱۲۴	محور آیه و آرای مفسران
۱۲۶	نظر رشید رضا درباره «وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ»
۱۲۶	طرح و بررسی نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۲۸	حاصل سخن
۱۲۸	نقد ۱۰ و ۱۱ و ۱۲: عذاب استیصال
۱۲۹	آیه نخست: نفی عذاب استیصال به دلیل مقام پیامبر (ص)
۱۲۹	تفسیر مشهور
۱۳۰	تفسیر علامه طباطبائی (ره)
۱۳۱	سخن رشید رضا درباره آیه «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ»
۱۳۱	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۳۲	تحلیل و بررسی نقد مرحوم علامه (ره)
۱۳۷	آیه دوم: کثرت مؤمنان مانع عذاب استیصال
۱۳۷	محور آیه و آرای مفسران
۱۳۸	نظر رشید رضا
۱۳۹	طرح و بررسی نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۴۱	آیه سوم: بقای امت محمدی
۱۴۱	محور آیات و آرای مفسران
۱۴۱	سخن رشید رضا
۱۴۱	طرح و بررسی نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۴۵	بررسی نظر علامه (ره) ذیل آیات سوره یونس
۱۴۷	حاصل سخن
۱۴۸	فصل دوم: امامت
۱۴۸	مقدمه
۱۴۸	نقد ۱۳: آیه مباهله
۱۴۹	محور آیه و آرای مفسران
۱۵۰	الف) نقد شیخ عبده بر دیدگاه شیعه
۱۵۰	نقد اول شیخ عبده: شیعی بودن روایات مباهله
۱۵۰	پاسخ علامه طباطبائی (ره) از نقد اول
۱۵۱	توضیح و تأییدی بر سخن علامه طباطبائی (ره)
۱۵۳	نقد دوم عبده: تعارض دیدگاه شیعه با قواعد ادبی
۱۵۳	پاسخ علامه طباطبائی (ره) از نقد دوم
۱۵۴	نقد سوم عبده: ناهماهنگی آیه مباهله با روایات
۱۵۵	پاسخ علامه طباطبائی (ره) به نقد سوم

۱۵۷	نکته
۱۵۷	ب) طرح و بررسی نظر عبده در تفسیر آیه
۱۵۷	۱. مضمون کلی آیه
۱۵۷	نقد علامه (ره)
۱۵۸	دو نکته
۱۵۹	۲. دلالت آیه بر یقین مؤمنان عصر پیامبر (ص)
۱۵۹	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۶۰	بررسی نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۶۱	۳. مقصود از «ندع» در آیه
۱۶۲	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۶۴	نکته
۱۶۴	ج) نقل و نقد سخن رشید رضا
۱۶۵	چند نکته
۱۶۶	نقد و بررسی دفاع دوزه از عبده
۱۶۹	حاصل سخن
۱۷۰	نقد ۱۴: آیه تبلیغ
۱۷۰	محور آیه و آرای مفسران
۱۷۱	توضیح اجمالی نظر رشید رضا
۱۷۲	الف) نظر رشید رضا درباره روایات وارد شده در شان نزول آیه
۱۷۲	نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۷۳	بررسی نقد علامه طباطبائی (ره)
۱۷۴	نقدی دیگر بر رشید رضا
۱۷۴	ب) دیدگاه رشید رضا درباره داستان حارث بن نعمان فهری
۱۷۵	بررسی اشکالات رشید رضا بر روایت ثعلبی
۱۷۵	اشکال اول رشید رضا: مکی بودن سوره معارج
۱۷۵	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۷۵	تأییدی بر سخن علامه طباطبائی (ره)
۱۷۶	اشکال دوم رشید رضا: تحلیل سخن حارث بن نعمان
۱۷۷	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۷۹	پاسخی دیگر از اشکال رشید رضا
۱۷۹	اشکال سوم رشید رضا: نفی صحابی بودن حارث بن نعمان
۱۷۹	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۸۰	اشکال چهارم رشید رضا: تشکیک در مکان حادثه
۱۸۰	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۸۱	مأخذ اشکالات رشید رضا بر روایت ثعلبی

۱۸۱	حاصل سخن
۱۸۱	نقد ۱۵: آیه اکمال دین
۱۸۲	محور آیه و آرای مفسران
۱۸۲	آرای مفسران درباره «الْيَوْمَ يَئِسْ»
۱۸۴	نظر صاحب المنار درباره آیه اکمال دین
۱۸۵	بررسی نقدهای علامه طباطبائی (ره) بر المنار
۱۸۵	نقد اول
۱۸۶	نقد دوم
۱۸۷	نقد سوم
۱۸۹	نقد دیگری بر رشید رضا
۱۹۰	نقد چهارم
۱۹۲	نکته‌ها
۱۹۳	حاصل سخن
۱۹۳	نقد ۱۶: آیه شاهد
۱۹۳	محور آیه و آرای مفسران
۱۹۴	الف) غرض آیه
۱۹۴	ب) مقصود از «من کان»
۱۹۴	ج) مقصود از یتلو
۱۹۴	د) مقصود از بینه
۱۹۵	ه) مرجع ضمیر در یتلوه
۱۹۵	و) مقصود از شاهد
۱۹۵	ز) مرجع ضمیر در «منه»
۱۹۶	نقد رشید رضا بر روایات استشهادی شیعه
۱۹۶	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۱۹۷	بررسی نقد علامه (ره)
۱۹۸	حاصل سخن
۱۹۹	نقد ۱۷: قوم برگزیده خداوند در سوره مائده
۱۹۹	محور آیه و آرای مفسران
۲۰۰	دیدگاه رشید رضا: تحویل مقصود آیه بر ابوبکر و یارانش
۲۰۱	الف) تأیید روایت قتاده
۲۰۲	نقد علامه (ره) بر رشید رضا
۲۰۴	دو نکته
۲۰۵	ب) نقد رشید رضا بر دیدگاه شیعه
۲۰۵	پاسخ علامه طباطبائی (ره) از نقد رشید رضا
۲۰۷	حاصل سخن

۲۰۸	فصل سوم: پدیده‌های فراطبیعی
۲۰۸	مقدمه
۲۰۸	نقد ۱۸: معجزات حضرت عیسی (ع)
۲۰۹	محور آیه و آرای مفسران
۲۰۹	نظر محمد عبده: فقدان دلیل بر تحقق معجزات عیسی (ع)
۲۱۰	نقد علامه (ره) بر محمد عبده
۲۱۱	تحلیل و بررسی سخن رشید رضا در سوره آل عمران
۲۱۲	سخن رشید رضا در تفسیر سوره مائده
۲۱۳	سخن رشید رضا در تفسیر سوره یونس
۲۱۴	حاصل سخن
۲۱۴	نقد ۱۹: قصه حضرت عزیر (ع)
۲۱۴	محور آیه و آرای مفسران
۲۱۵	الف) مقصود از موت در جمله «فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِثْلَ غَامٍ» چیست؟
۲۱۵	دیدگاه المنار: انکار مرگ و حیات مجدد حضرت عزیر (ع)
۲۱۶	نقد علامه (ره) المنار
۲۱۷	تحلیل و بررسی نقد علامه (ره)
۲۱۹	ب) مقصود از «انْظُرْ إِلَى الْعِضَابِ بِفَتْحٍ مُبْدًى مَا»
۲۲۱	دلیل اول المنار: ظهور لفظی آیه
۲۲۱	دلیل دوم المنار: استناد به تکرار واژه «انظر»
۲۲۲	بررسی ادله المنار
۲۲۴	پاسخ دلیل اول المنار
۲۲۵	پاسخ دلیل دوم المنار
۲۲۶	حاصل سخن
۲۲۶	نقد ۲۰: مرگ و حیات مجدد گروهی از بنی اسرائیل
۲۲۶	محور آیه و آرای مفسران
۲۲۸	نظریه المنار: حمل مفاد آیه بر تمثیل
۲۲۹	روایات صدور یافته درباره آیه
۲۳۰	بررسی ادله المنار
۲۳۰	دلیل اول: فقدان جزئیات قصه در آیات
۲۳۰	پاسخ علامه (ره)
۲۳۱	دلیل دوم المنار: ضعف روایات شأن نزول
۲۳۲	بررسی دلیل دوم
۲۳۳	دلیل سوم المنار: وحدت حیات طبیعی انسان
۲۳۳	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۲۳۵	دلیل چهارم المنار: تمسک به سیاق آیات

۲۳۵	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۲۳۶	نقد نهایی علامه طباطبائی (ره) بر المنار
۲۳۶	دفاع صاحب الکاشف از نظریه تمثیل
۲۳۷	نقد سخن صاحب الکاشف
۲۳۷	نکته‌ها
۲۳۸	حاصل سخن
۲۳۸	نقد ۲۱: زنده شدن مقتول بنی اسرائیل
۲۳۹	محور اختلاف نظر علامه طباطبائی (ره) و صاحب المنار
۲۳۹	دیدگاه رشید رضا: تأویل مفاد آیه به حکمی شرعی
۲۴۰	بررسی نقد علامه طباطبائی (ره) بر المنار
۲۴۲	نکته‌ها
۲۴۳	حاصل سخن
۲۴۴	فصل چهارم: احکام
۲۴۴	مقدمه
۲۴۴	نقد ۲۲: حلیت ذبایح اهل کتاب
۲۴۴	محور آیه و آرای مفسران
۲۴۵	حلیت طعام اهل کتاب
۲۴۵	دیدگاه رشید رضا
۲۴۶	۱. نقدهای رشید رضا بر نظریه شیعه
۲۴۶	نقد نخست رشید رضا: معنای لغوی طعام
۲۴۶	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۲۴۸	پاسخی دیگر به نقد رشید رضا
۲۴۸	دفاع نویسنده الکاشف از رشید رضا
۲۴۸	نقد دوم رشید رضا: وضوح حلیت حیوانات اهل کتاب
۲۴۹	پاسخ علامه طباطبائی (ره)
۲۵۰	۲. ادله رشید رضا برای اثبات حلیت ذبایح اهل کتاب
۲۵۰	دلیل نخست رشید رضا: فقدان نص بر حرمت ذبایح اهل کتاب
۲۵۰	نقد علامه طباطبائی (ره)
۲۵۱	بررسی نقد علامه (ره)
۲۵۶	دلیل دوم رشید رضا: حکمت اختصاص حرمت به ذبایح مشرکان
۲۵۶	نقد علامه طباطبائی (ره)
۲۵۷	دلیل سوم رشید رضا: تساهل شارع نسبت به اهل کتاب
۲۵۷	نقد علامه طباطبائی (ره)
۲۵۹	حاصل سخن

۲۶۴	فصل اول: تبرئه صحابه
۲۷۰	فصل دوم: تعصب مذهبی
۲۷۵	ضمیمه: فهرست دیگر نقدهای علامه طباطبائی (ره) بر تفسیر المنار
۲۷۵	الف) نبوت
۲۷۶	ب) اهل البیت (ع)
۲۷۶	ج) معجزات
۲۷۷	د) احکام و حقوق
۲۷۷	ه) سایر موضوعات
۲۷۹	منابع و مأخذ
۲۸۳	نمایه‌ها
۲۸۳	نمایه اعلام
۲۸۷	نمایه آیات

www.ketab.ir

مقدمه

المنار یکی از تفسیرهای نام‌آشنای قرن چهاردهم و از جمله تفسیرهایی است که بیشترین تأثیر را در محافل علمی و پژوهش‌های قرآنی بر جای گذاشته است؛ آرای المنار مورد توجه، بهره‌مندی یا نقد عموم مفسران پس از آن واقع شده است.^۱

شخصیت علمی و اجتماعی شیخ محمد عبده، طرح آرا و افکار نو در حوزه دین‌پژوهی و رویکرد جامعه‌نگری و اصلاحی به قرآن از علل مهم شهرت و اقبال محافل علمی و روشنفکری به تفسیر المنار است.

المنار در کنار ویژگی‌های مثبتش، دچار انتقادات و لغزش‌هایی همچون سلفی‌گری، اعتراض و حمله به باورهای دینی و نوآوری افراطی شده است.

نکات یادشده سبب گردید تا مرحوم علامه طباطبایی (ره) در تالاف المیزان، توجه ویژه‌ای به آرای المنار داشته باشد. اگرچه آرای دیگر مفسران عامه مانند زمخشری، خازن‌ری، آلوسی و طبری نیز در المیزان به نقد کشیده شده‌اند، اما اهتمام علامه طباطبایی (ره) به نقد و تحلیل آرای المنار بسیار بیشتر از توجه ایشان به دیگر تفسیرها بوده است. این اهتمام ویژه علامه (ره) به آرای المنار باعث شده برخی اندیشمندان، تفسیر المیزان را حاشیه و تصحیح و تکمیل المنار بشمارند.^۲

۱. دروزه، الحدیث، ج ۱، ص ۲۵۷ و ۳۰۴؛ ج ۲، ص ۳۷ و...؛ طنطاوی، التفسیر الوسیط، ج ۱، ص ۱۷۲؛ ج ۳، ص ۳۱۰؛ ج ۴، ص ۱۱۴؛ ج ۵، ص ۳۸؛ ج ۶، ص ۵۸ و...؛ زحیلی، المنیر، ج ۱، ص ۱۶۶؛ ج ۲، ص ۲۴۷؛ ج ۳، ص ۴۰؛ ج ۴، ص ۷؛ ج ۸، ص ۱۱۶ و...؛ تفسیر المرافی، ج ۱، ص ۸۰ و...؛ حایس، آیات الاحکام، ص ۴۴۶؛ بلاغی، آلاء الرحمن، ج ۱، ص ۲۶۰؛ ج ۲، ص ۱۲۸ و...؛ خوئی، البیان، ص ۱۵۰، ۳۰۱، ۳۲۷ و...؛ خمینی، تفسیر القرآن الکریم، ج ۱، ص ۱۵۱ و ۲۰۹؛ ج ۳، ص ۱۸۵؛ ج ۴، ص ۱۷۵ و...؛ مغنیه، الکشاف، ج ۱، ص ۱۱۶؛ ج ۲، ص ۳۵؛ ج ۳، ص ۳۲؛ ج ۴، ص ۳۳؛ ج ۶، ص ۲۱۸ و...؛ قرشی، احسن الحدیث، ج ۱، ص ۱۹؛ ج ۲، ص ۹۹؛ ج ۳، ص ۱۶۸ و...
۲. رک: معرفت، «مصاحبه با آیت‌الله معرفت»، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، ش ۹ و ۱۰، ص ۲۶۸.

در کاوشی که انجام دادیم این نتیجه حاصل شد که در ۱۴۴ مورد، آرای المنار در المیزان نقد و بررسی شده‌اند؛ ۳۹ مورد نقدهایی است که بر دیگر تفسیرها نیز وارد است و ۱۰۵ مورد نقدهای اختصاصی علامه طباطبایی (ره) بر المنار است.

در این کتاب برآنیم تا به تحلیل و بررسی نقدهای علامه طباطبایی (ره) بر المنار بپردازیم و ضمن واکاوی و توضیح آرای مفسران مورد نظر، در حد توانمان، استواری و احیاناً کاستی نقدهای علامه طباطبایی (ره) را آشکار سازیم و از آنجا که تحلیل و بررسی همه نقدهای یادشده فراتر از حد و حوصله این پژوهش است در نتیجه ۲۲ مورد از موارد مهم و بنیادی را به صورت مبسوط بررسی کرده و نسبت به نقدهای دیگر، به ارائه فهرستی در قسمت ضمیمه بسنده کرده‌ایم.

تحقیق درباره موضوع این اثر از چند جهت ضروری می‌نماید:

جهت نخست، آرا و افکار مؤلفان المنار و اهدافی است که آنان در تدوین المنار در پی آن بوده‌اند. رویکرد اجتماعی و تربیتی به قرآن، دفاع و تجلیل از عقاید و آرای سلف، به‌ویژه ابن حنبل و اتباع او، هجده به دورهای دینی و عقاید شیعی و تبیین آموزه‌ها و احکام دینی، از مهم‌ترین اهداف مؤلفان المنار و ورود به حوزه تفسیر قرآن است.^۱ افراط و تفریط مؤلفان المنار در موضوعات یادشده و لغزش‌ها و انحرافات‌هایی که در پی داشته است، تحلیل و بررسی آنها را ضروری کرده است؛

جهت دوم، که بر اهمیت این پژوهش می‌افزاید، آن است که مؤلفان المنار با مستندسازی قرآنی عقاید سلفی و تحمیل آرای خود بر قرآن، دچار نوعی تفسیر رأی شده‌اند؛ جهت سوم ضرورت این تحقیق، روش عالمانه مرحوم علامه طباطبایی (ره) در تحلیل و نقد آرای المنار است؛ رعایت انصاف و پرهیز از تعصبات مذهبی، تفکیک و پالایش آرای المنار و نقد منصفانه، ویژگی ممتاز رویکرد انتقادی علامه طباطبایی (ره) است.

اتکا بر مبانی و معارف مسلم قرآن و سنت، رعایت ضوابط و قواعد فن شریف تفسیر، پرداختن به مسائل و موضوعات مهم در نقد آرای المنار، از ویژگی‌های ممتاز رویکرد انتقادی المیزان است. نکات یادشده، المیزان را به حق، به میزانی دقیق و استوار برای سنجش آرای المنار تبدیل کرده است که اهمیت این مسئله با توجه به موقعیت و اعتبار المنار، کاملاً آشکار است.

۱. رک. رشید رضا، المنار، ج ۹، ص ۵۷۶؛ ج ۱۰، ص ۱۳۵؛ ج ۸، ص ۲۸۵ و ۵۳؛ ج ۹، ص ۱۳۲؛ ج ۱، ص ۲۵۲؛ ج ۸، ص ۲۲۵؛ ج ۱۰، ص ۴۴۹-۴۴۵؛ ج ۱، ص ۵۹، ۱۰۶، ۱۸۸ و ۴۳۳؛ ج ۵، ص ۱۱۱؛ ج ۱، ص ۶۷؛ ج ۲، ص ۲۰۵؛ ج ۱۰، ص ۱۲۱ و ۱۴۱ و ...

تاکنون پژوهش‌های مختلفی درباره تفسیر گران سنگ المیزان و تفسیر المنار با رویکردهای متفاوت صورت گرفته‌اند، اما تا جایی که ما کاویده‌ایم، در خصوص موضوع این پژوهش، تحقیقی صورت نگرفته، یا منتشر نشده است. بنابراین، به نظر می‌رسد، موضوع این پژوهش، نو و بی‌سابقه باشد.

این تحقیق به لحاظ نوع و هدف آن، یک تحقیق بنیادی است؛ زیرا درصدد کشف حقایق بیشتر در یک سلسله موضوعات هستیم و به اعتبار موضوع، تحقیقی تفسیری است. این پژوهش به لحاظ روش جمع‌آوری اطلاعات، از نوع کتابخانه‌ای است و ماهیت آن، توصیفی و تحلیلی است؛ زیرا از یک سو به توصیف و تشریح آرای مفسران می‌پردازد و از سوی دیگر، علل و عوامل آن را برمی‌رسد.

در این تحقیق، مراحل ذیل را در بررسی هر یک از نقدهای مرحوم علامه (ره) پیموده‌ایم:

۱. بررسی کلی آراء مفسران پیشین و معاصر درباره آیه و موضوع مورد بحث. البته در طرح آرای مفسران بحثی که به وضوح دیدگاه دو مفسر یادشده کمک می‌کنند، بسنده کرده‌ایم؛

۲. مقایسه نظر مؤلفان المنار با مفسران پیشین به منظور شناخت پیشینه تاریخی دیدگاه المنار و دستیابی به شباهت‌ها و تفاوت‌ها و آن با آرای پیشین؛

۳. توضیح دقیق محل اختلاف مفسران مورد نظر. که در تفسیر یک آیه نظر مرحوم علامه (ره) با مؤلفان المنار از چند جهت متفاوت است، اما مرحوم علامه (ره) تنها به نقد یک یا دو جهت پرداخته‌اند به همین دلیل ما نیز به تحلیل و بررسی همان جهت‌ها، بسنده کرده‌ایم؛

۴. توضیح مبسوط دیدگاه المنار به منظور طرح نقد علامه (ره). در توضیح دیدگاه المنار، سعی کرده‌ایم از دیگر آرای المنار نیز بهره گیریم؛ تا از یک سو حق مطلب را ادا کرده باشیم و از سوی دیگر تبدل رأی، یا تناقض‌های احتمالی در آرای المنار مشخص گردد؛

۵. توضیح نقد علامه (ره). در این مرحله اولاً، از آرای دیگر ایشان در المیزان بهره برده‌ایم؛ ثانیاً، به منظور رعایت اختصار از توضیح کامل دیدگاه ایشان درباره آیه مورد بحث پرهیز کرده و تنها به شرح قسمت‌هایی که ناظر به نظر مؤلفان المنار است، بسنده کرده‌ایم؛ مگر در مواردی که تحلیل نقد ایشان در گرو طرح همه سخن ایشان بوده است؛

۶. طرح و بررسی دفاع مفسران معاصر از دیدگاه المنار. در این مرحله اگر مفسر مورد نظر استدلال دیگری در جهت تأیید نظر المنار، طرح کرده باشد، آن را نقد و بررسی کرده‌ایم و در غیر این صورت، به یادآوری اصل دفاع، بسنده نموده‌ایم؛

۷. طرح و بررسی نقد برخی مفسران و اندیشمندان معاصر درباره نظر المنار. در این مرحله نیز همانند مورد پیشین مشی کرده‌ایم؛

۸. جمع‌بندی و سخن نهایی. در این مرحله کوشیده‌ایم مواردی را که نقد علامه (ره) بر نظر المنار وارد نبوده یا همخوانی ندارد، تبیین کنیم و اگر در موردی از نقد مرحوم علامه (ره) پاسخی داده شده باشد، آن را ارزیابی نماییم.

کتاب حاضر مشتمل بر سه بخش و یک ضمیمه است؛ در بخش یک به معرفی اجمالی المنار و ویژگی‌های آن پرداخته‌ایم و المنار را با تفسیر گرانسنگ المیزان در موضوعاتی مانند رویکرد عقلی، جامعه‌نگری، کاربرد روایات، مقایسه کرده و سنجیده‌ایم.

در بخش دوم، ۲۲ مورد از نقدهای مرحوم علامه طباطبائی (ره) بر المنار را در موضوعات نبوت، امامت و احکام تحلیل و بررسی کرده‌ایم.

در بخش سه، کاستی‌های اساسی تفسیر المنار را از دیدگاه علامه (ره) روشن کرده‌ایم؛ در این بخش تلاش کرده‌ایم آراء متعارض و متناقض المنار را جمع‌آوری کرده و با استشهاد به آنها، نظریات مرحوم علامه (ره) را مستحکم سازیم. در ضمیمه، فهرست نقدهای دیگر علامه (ره) بر المنار را که در این اثر، طرح و بررسی نشده‌اند، یادآور شده‌ایم.

کتاب حاضر حاصل پایان‌نامه سطح ۴ نگارنده است که با اندک اضافات و اصلاحاتی به پیشگاه اهل نظر عرضه می‌شود؛ بنابراین بر خود لازم می‌دانم از استاد محترم راهنما حجت الاسلام والمسلمین سید محمد غروی که با راهنمایی‌های دقیق و عالمانه و با سعه صدر مرا در انجام این مهم یاری کردند، تشکر و قدردانی نمایم؛ همچنین از استاد محترم مشاور حجت الاسلام والمسلمین فیاضی که با دقتی بسیار نکاتی را در رفع کاستی‌های این اثر یادآور شدند، تشکر می‌کنم و لازم است از حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی قدردانی نمایم که مسئولیت ارزیابی این اثر را پذیرفته و با مطالعه دقیق، نکات ارزنده‌ای جهت رفع کاستی‌ها و ارتقای این پژوهش بیان نمودند.

در پایان سپاس و قدردانی خود را از گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، برای نشر این اثر، اعلام می‌دارم.